

MİLLÎ KURTULUŞ ÖNDERİ OLARAK ATATÜRK

E. Korg. CEMAL ENGİNSOY

I. Giriş

Yüzyılımızın seçkin devlet adamları arasında en önde gelenlerden biri olan Winston Churchill (1874-1965) 1935 yılında bir sohbet sırasında, tanınmış Fransız yazarı André Maurois (1885-1967)'ya şu tavsiyede bulunur: "... Bakınız Mösyö Maurois, artık hikâye yazmamalısınız. Biyografi de yazmamalısınız. Bunları asla yapmamalısınız. Yapmak zorunda olduğunuz tek şey, günde bir makale, sadece bir makale yazmaktır. Her gün yazacağınız bu makalelerde aynı konuyu işlemelisiniz. Bu yazılarda, düşünebileceğiniz, çeşitli açılardan ele alarak işleyeceğiniz tek fikir şu olmalıdır: Düne kadar, dünyada en iyi durumda olan Fransız Hava Kuvvetleri, bugün niçin dördüncü veya beşinci sıraya düşmüş bulunuyor? Şimdiye kadar adı bile geçmeyen Alman Hava Kuvvetleri, nasıl oluyor da bugün dünyada en iyi duruma yükselmek üzeredir? Bu gerçekleri Fransa'da açıklayabildiğiniz, Fransızlara dinletebildiğiniz takdirde, bir kadının aşklarını veya bir adamın ihtiraslarını dile getirmekten çok daha büyük bir hizmet başarmış olursunuz." ¹

Churchill'in bu ilginç tavsiyesinde, uygar bir toplum olarak kendi koşullarımıza göre, bizim de yararlanabileceğimiz bazı önemli dersler bulunduğu kanısındayım. Örneğin, "12 Eylül Harekâtı" öncesi dönemde, Atatürk Çağını yaşamış, II. Dünya Savaşı gibi bir felâket çemberini ulusal bütünlüğü sayesinde aşmasını bilmiş milletimiz, nasıl oldu da, adeta millî birliği ve yurt bütünlüğü parçalanacak bir duruma geldi? Ulusumuzu, işlerlik kazanmış gerçek bir demokrasiye kavuşturmayı amaçlayan bugünkü çabalara; kişi, âile, kurum ve toplum olarak, payımıza düşen en iyi şekilde nasıl katkıda bulunabiliriz? Bu ve benzeri sorulara cevap ararken bana göre, her şeyden önce, "Tarihî kişiliği, ilke, inkılâp ve reformları" ile "Atatürk Gerçeği"ni kavramalı, çevremize kavratmalı ve bütün çalışmalarımızda bundan yararlanmalıyız. Bu yazı daha ziyade, Atatürk gerçeğinin önderlik yanını ana hatları ile açıklamayı amaçlıyor.

Ulu Önder Atatürk'ün, "Ne Mutlu Türküm Diyene!" özdeyişinde simgelediği, ulusal gururumuzun kaynağı Büyük Türk Milletinin, insanlık

¹ Maurois, André, Why France Fell, London, 1941, p. 11 ve 12.

tarihinin derinliklerine uzanan köklü bir devlet geleneği vardır. Tarihî belgelere göre, çağlar boyunca gelip geçen bütün Türk devletleri çevrelerinde, bazıları ise evrensel çapta etkili olmuşlardır. Örneğin Fernand Grenard isimli bir Fransız tarihçisi tarafından, kuruluşu "... insanlık tarihinin en büyük ve en hayrete değer olaylarından biri..." olarak nitelenen Osmanlı Devleti (1299-1922), 600 yılı aşkın yaşamının uzun bir döneminde, üç kıtaya damgasını vuran bir "süper güç" olmuştur. Bu gerçeği bir yabancı tarihçi, 1878'de yayımlanan "Osmanlı Türklerinin Tarihi" adlı İngilizce eserde şöyle tanımlıyor: "... Uzun bir fetih zincirindeki bir dizi kesin sonuçlu zaferler, Türkleri askerî güçlerinin ve göz kamaştırıcı durumlarının doruğuna yükseltti. Parlak ve yüksek yetenekli 10 sultanın birbirini izleyerek yönetimin başında bulunması, Osmanlıları XIV., XV. ve XVI. yüzyıllarda çok büyük bir imparatorluğun sahibi kıldı. O kadar ki bu imparatorluk, Viyana kapılarında Babülmendep Boğazı'na ve Kafkaslar'dan başlayarak Kuzey Afrika üzerinden hemen hemen Atlas Okyanusu'na kadar uzanan, dünyanın en zengin ve en güzel birçok bölgesini kapsıyordu..." Fakat bu üstün devlet, çeşitli iç ve dış nedenlerle zayıflaması sonucu, Çökme ve Parçalanma Döneminde (1792-1922), "Avrupa'nın Hasta Adamı" durumuna düştü. Buna rağmen XX. yüzyılın ilk çeyreğinde, özellikle I. Dünya Savaşında (1914-1918), silâhlı kuvvetleri ile, "Çanakkale, Kafkaslar, İran, Irak, Filistin, Suriye, Galicya, Makedonya ve Romanya" gibi çeşitli cephelerde, asker sayısı ve silâhça her zaman üstün durumdaki hasım kuvvetlere karşı yiğitçe çarpıştı. Bu arada, özellikle Çanakkale Cephesinde, I. Dünya Savaşının akışını ve süresini etkileyebilecek önemde başarılar da kazandı. Ancak, Türk Milleti ve ordusunun bunca fedakârlığına rağmen Osmanlı Devleti, nihayet yenilmekten kurtulamadı ve I. Dünya Savaşını izleyen kısa süre içinde de tarih sahnesinden silinmek zorunda kaldı. İşte, her zaman ve özellikle şu anda derin saygı ile anmakta olduğumuz Ulu Önder Atatürk, yaşamının büyük bir bölümünü -38 yılını (1881-1919)- çökmekte olan Osmanlı Devletinin içine düştüğü karmaşık ortamda "Mustafa Kemal" olarak geçirmiş, fakat bütün olumsuz koşullara rağmen, kazandığı askerî başarılar sonucu, "ulusal bir kahraman" olarak Türk halkı üzerinde engin bir prestij kazanmıştır. Böylece milletin kaderinde hâkim bir rol oynayacak üstün nitelik ve yeteneklerinin ilk belirgin örneklerini vermek suretiyle, Türk toplumunun geleceği için bir umut ışığı oluşturmuştur. Nihayet herkesin her şeyden ümit kesmek üzere olduğu bir anda, bu umut ışığının kaynağı Mustafa Kemal, mensubu olmakla daima gurur duyduğu aziz milletine yön verici bir dehaya dönüşmüş ve Türk devlet geleneğini kanıtlayarak "Çağdaş Türkiye Cumhuriyeti" içinde anıtlamıştır.

II. Millî Kurtuluş Hareketi (1919-1923)

Millî Kurtuluş Hareketi, yurdun dört bir yanında yer yer görülen belgesel direnme girişimlerinin, 19 Mayıs 1919 günü Samsun'da Anadolu topraklarına ulaşan Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde birleştirilmesine başlanması ve millî gayeye yönlendirilmesi ile oluşur ve gittikçe gelişerek 1922'de kazanılan kesin zafer sonucu yapılan Mudanya Mütarekesi (11 Ekim 1922) ile askerî hedefine, 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması (24 Temmuz 1923) ile de siyasî hedefine ulaşır.

Bir batılı yazar tarafından "... yüzlerce yıllık tarihinin en olağanüstü olaylarından biri..." olarak nitelenen Millî Kurtuluş Hareketi, kuşkusuz milletimiz için bir "var olma mücadelesi" dir. Dünyanın kritik bir döneminde, I. Dünya Savaşını hemen izleyen sarsıntılı bir ortamda oluşan bu hareket, başlangıçta aşılmaz gibi görünen büyük zorlukların, Atatürk gibi eşsiz bir önderin güçlü liderliğinde, milletçe katlanılan fedakârlıklar sayesinde yenilmesi sonucu başarılmıştır.

Burada iki nokta üzerinde özetle durmak isterim. Bunlardan ilki, Millî Kurtuluş Hareketimizin özelliğidir. Bugünkü anlamı ile "millî güvenlik" in siyasî, askerî, ekonomik, sosyal, ideolojik vb. bütün unsurları, hemen hemen Millî Kurtuluş Hareketinin devamı sırasında hazırlanmış, geliştirilmiş ve başarı ile sonuçlandırılmıştır. Ayrıca, Millî Kurtuluş Hareketimiz, sadece çok uluslu dış düşmanlara karşı yürütülen bir askerî harekât dizisi olmayıp aynı zamanda, o günkü monarşik iç yönetime karşı millî gayenin sağlanmasına yönelik bir mücadeledir. Bu görünüşü ile Millî Kurtuluş Hareketi, normal herhangi bir mücadele şeklinden farklıdır ve çok karmaşıktır. İkinci husus, Millî Kurtuluş Hareketinin oluşumunu ve yönünü etkileyen başlıca faktörlerdir. Bunları, "millî karakter, millî gaye, millî karar, yöntem ve evrensellik" olarak özetleyeceğim. Ayrıca, çok önemli bir etken olan "önderlik" konusunu bundan sonraki bölümde ana hatları ile değerlendireceğim.

Millî Karakter: Millî Kurtuluş Hareketini oluşturan en önemli etken, millî karakterdir. Türk Milleti, bütün tarihi boyunca "özgür, bağımsız ve egemen" yaşamaya alışkıdır. Bu nedenle, adı ne olursa olsun, yabancı bir idarenin boyunduruğunda yaşamaya katlanması yaradılışı ile bağdaşmaz. Bu gerçeği en iyi kavrayan kişinin Atatürk olduğunu tam bir inançla belirtmek isterim. "Millî Mücadele'yi yapan doğrudan doğruya milletin kendisidir, milletin evlâtlarıdır..."² diyen bu Büyük Türk'ün şu sözleri,

² Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, s. 231.

kuşkusuz derin bir anlam taşır: “Esas, Türk Milletinin haysiyetli ve şerefli bir millet olarak yaşamasıdır. Bu esas ancak tam istiklâl ile sağlanabilir. Ne kadar zengin ve müreffeh olursa olsun, istiklâlden mahrum bir millet, medenî insanlar karşısında uşak olmak mevkiinden yüksek bir muameleye lâyık olamaz... Halbuki Türk’ün haysiyet, izzetinefis ve kabiliyeti çok yüksek ve büyüktür. Böyle bir millet esir yaşamaktansa mahvolsun evlâdır (yeğdir). O halde, ya istiklal, ya ölüm!”³

Millî Gaye: Millî Kurtuluş Hareketinin oluşmasında önemli bir etken olan millî gaye, Atatürk’ün şu sözlerinde belirgindir: “... Tam istiklâl, bizim bugün üzerimize aldığımız vazifenin temel ruhudur. Tam istiklâl denildiği zaman, elbette, siyasî, malî, iktisadî, adlî, askerî, kültürel vb. her hususta tam istiklâl ve tam serbestlik anlaşılmalıdır. Bu saydıklarımın herhangi birinde istiklâlden mahrumiyet, millet ve memleketin gerçek anlamda bütün istiklâllerden mahrumiyeti demektir...”⁴ Bu temel ruh, Atatürk’ün şu kesin inancından kaynaklanır: “Hürriyet ve istiklâl benim karakterimdir. Ben milletimin ve ecdadımın en kıymetli mirasından olan istiklâl aşkı ile yaratılmış bir adamım... Ben, yaşayabilmek için mutlaka müstakil bir milletin evlâdı kalmalıyım...”⁵

Millî Karar: Millî Kurtuluş Hareketi öncesinde, Atatürk’ün durum muhakemesinde şu dikkate değer görüşler yer alıyor: “... Gerçekte, içinde bulunduğumuz tarihte, Osmanlı Devletinin temelleri çökmüş, ömrü tamam olmuştu. Osmanlı memleketleri tamamen parçalanmıştı. Ortada bir avuç Türk’ün barındığı bir ata yurdu kalmıştı. Son mesele, bunun da taksimini teminle uğraşmaktan ibaretti. Osmanlı Devleti, onun istiklâli, padişah, hilâfet, hükümet, bunların hepsi birtakım anlamsız sözlerden ibaretti... O halde ciddi ve gerçek karar ne olabilirdi?...”⁶ Atatürk bu soruyu şu tarihî sözlerle cevaphyor: “... Bu vaziyet karşısında, bir tek karar vardı. O da, millî hâkimiyete dayalı, kayıtsız şartsız bağımsız bir Türk Devleti kurmak...”⁷

Yöntem: Bu hayatî karar, Atatürk’ün sözleri ile, “... Osmanlı hükümetine, Osmanlı padişahına ve Müslümanların halifesine isyan etmeyi ve bütün milleti ve orduyu isyan ettirmeyi gerektiriyordu... Bu mühim kararın zorunlu kıldığı hususları ilk gününde açığa vurmak elbette doğru olamazdı...”⁸ Atatürk bunun nedenini şöyle açıklıyor: “... Millet ve ordu,

³ Atatürk, M. Kemal, Nutuk I, İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1967, s. 13.

⁴ Nutuk II, s. 623.

⁵ Söylev ve Demeçler III, s. 24.

⁶ Nutuk I, s. 12.

⁷ a.g.e., s. 12.

⁸ a.g.e., s. 14.

padişah ve halifenin hiyanetinden haberli olmadığı gibi, o makama ve o makamda bulunana karşı yüzyılların kökleştirdiği dinsel ve geleneksel bağlarla itaatli ve bağlı. Millet ve ordu, kurtuluş çareleri düşünürken, bu atadan kalma alışkanlığın gereği olarak, kendinden önce o yüksek makamı, halifelik ve padişahlığın kurtuluş ve korunmasını düşünüyor. Halifesiz ve padişahsız kurtuluşun anlamını kavramak eğiliminde değil. Bu anlayışa karşı oy ve görüş açıklayanların vay haline! Derhal dinsiz, vatansız, hain ve istenmeyen kişi olur...”⁹ Bu nedenle Atatürk, şu yöntemi benimsediğini belirtir: “... Tatbikatı birtakım safhalara ayırmak ve olayların gelişmesinden yararlanarak milletin duygu ve düşüncelerini hazırlamak ve adım adım yürüyerek hedefe ulaşmaya çalışmak icap ediyordu. Nitekim, öyle olmuştur... Ben, milletin vicdanında ve istikbalinde hissettiğim bu büyük ilerleme istidadını bir millî sır gibi vicdanımda taşıyarak adım adım bütün topluluğumuza uygulamak mecburiyetinde idim...”¹⁰

Evrensellik: Millî Kurtuluş Hareketimiz hiç kuşkusuz, büyük devletlerce sömürülen Asya ve Afrika ülkeleri için bir ilham kaynağı, bir umut ışığı olmuş; özellikle, Asyalı Müslüman ülkelerin kısmen maddî, fakat büyük ölçüde manevî desteğini kazanmıştır. Millî Kurtuluş Hareketimizin bu evrensel karakteri, Atatürk’ün şu sözlerinde açıklıkla yansır: “Türkiye’nin bugünkü mücadelesi, yalnız kendi nam ve hesabına olsa idi, belki daha kısa, daha az kanlı olur ve daha çabuk bitebilirdi. Türkiye büyük ve mühim bir gayret sarfediyor. Çünkü müdafaa ettiği, bütün mazlum milletlerin, bütün Doğu’nun davasıdır...”¹¹

III. Önder Atatürk

Millî Kurtuluş Hareketimizin, Mustafa Kemal Paşa gibi “askerî ve siyasî deha sahibi” seçkin bir önder tarafından yönetilmesi, milletimiz için eşsiz bir şans ve mutluluk olmuştur. Bu görüşümüzü vurgulayan yerli ve yabancı birçok otorite vardır. Nitekim Atatürk’ün yakın silah arkadaşlarından merhum Ali Fuat Cebesoy, bir yazısında Atatürk’ü “Millî Lider” olarak niteliyor ve şöyle diyor: “Şayanı şükrandır ki Mustafa Kemal gibi bir lider, Mütareke’nin çok karanlık günlerinde ortaya çıkarak milleti, her vatandaşın seve seve kabul edebileceği bir mefkûre (ülkü) etrafında toplayabilmiş ve isabetli siyaseti ile vatan ve milleti kurtarmaya muvaffak olmuştur. Çok ıstıraplı bir milletin, çok harap olmuş vatanında kazanılan bu

⁹ Atatürk Haftası Armağanı, 10 Kasım 1976, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1976, s. 14.

¹⁰ Nutuk, I, s. 14.

¹¹ Söylev ve Demeçler II, s. 40.

zaferi ebedileştirmeyi de üstüne almış olan büyük lider, zaferden sonraki inkılâplarda da bunu mümkün kılmıştır..."¹²

Atatürk, kendisi ile ilgili olarak, "millet" ve "önder" arasında bir kıyaslama yapılmasına karşı her zaman hassas davranmıştır. O, Türk Milletini her şeyin üstünde tutar. "Ne mutlu Türk'üm diyene!" özdeyişi, bu eşsiz Türk'ün büyük milletine karşı beslediği hayranlık ve şükran duygularının anıtlamış ifadesidir. Bu gerçeği, Atatürk'ü yakından tanıyan ünlü yazar merhum Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun şu sözleri ile vurgulamak isterim: "... İngiliz askerî yazarlarından Armstrong'un Bozkurt adlı kitabının Atatürk'ü ne kadar öfkелendirdiğini ve etrafındaki gazetecileri bu kitap aleyhine nasıl seferber ettiğini pek iyi hatırlarım. Bozkurt'u okuyanlar bilirler ki hususi hayatına dair bazı temelsiz dedikodular bir yana bırakılacak olursa Armstrong bu eserinde, Mustafa Kemal'i, eski ve yeni tarih devirlerinin en yüksek simaları arasında saymakta ve "Eğer, bu adam, büyük bir milletin içinden çıkmış veya büyük bir milletin başına geçmiş bulursa idi Sirus'ları, Sezar'ları, Cengiz'leri, Napolyon'ları gölgede bırakan cihangirlerden biri olurdu." demektedir. O zamanlar Atatürk'ü en çok çileden çıkartan, işte asıl bu görüş idi. Yumruğunu masaya vurup: "Büyük Millet mi? Türk'ten daha büyük millet var mıdır? Ben ne yapabildi isem, ancak onunla yapabildim. Hem bu İngiliz subayı, bana bir cihangir gözü ile bakıyor. Ben cihangir değilim. Biz Türk ordusu ile cihangirliğe karşı koymuşuzdur..."¹³ demişti.

Atatürk'ün önderlik konusunda kendine ve millî gayeye inancı şu sözlerinde anlam kazanır: "... Millî gaye için ortaya atılacakların... baş olacakların, her ne olursa olsun gayeden dönmemesi, memlekette barınabilecekleri son noktada, son nefeslerini verinceye kadar, gaye uğrunda fedakârlığa devam edeceklerine işin başında karar vermeleri icap eder. Kalplerinde bu kuvveti hissetmeyenlerin teşebbüse geçmemeleri elbette daha iyidir. Zira bu takdirde, hem kendilerini ve hem de milleti aldatmış olurlar..."¹⁴ Artık bütün dünya biliyor: Atatürk ne kendisini, ne de milletini aldatmıştır.

Atatürk'ün önderliği, tarihî kişiliğinden kaynaklanır. Temeli uzun çağların derinliklerine dayanan insanlık tarihinde, toplumların yaşamını çeşitli alanlarda etkileyen seçkin insanların önemli bir yeri vardır. Bunlar arasında üstün yetenekli devlet adamlarının, yüksek nitelikli askerlerin veya

¹² Belleten, Sayı: 80, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1956, s. 555.

¹³ a.g.e., s. 531 ve 532.

¹⁴ Nutuk I, s. 44 ve 45.

köklü reformların kahramanı liderlerin sayısı dikkati çekecek derecede çoktur. Fakat askerlik, devlet adamlığı ve reform alanlarında, başarının temelini oluşturan yetenek ve nitelikleri bir bütün olarak kendi kişiliğinde toplamış bulunan seçkin kişilerin varlığına pek az rastlanır. Atatürk bu müstesna insanlardan biridir. Bu nedenledir ki, batı literatüründe, ansiklopedik eserler arasında belgesel bir değer taşıyan “Encyclopaedia Britannica”, Atatürk’ü “... Seçkin bir Türk askeri, reformcu ve devlet adamı...” olarak tanımlar¹⁵.

Asker Atatürk: Atatürk her şeyden önce, meslekten yetişmiş bir asker, tanınmış Alman profesörü Jäeschke’nin deyişi ile “doğuştan asker”dir. Batılı veya doğulu birçok otoriteye göre de “askerî deha” sahibidir. Çünkü Atatürk, askerî deha sahibi büyük bir komutan olduğunu simgeleyen “uzağı görüş, doğru karar, cesaret, irade ve azim, gerçekçilik, insiyatif, sorumluluğu benimseme, kararlılık, buluculuk, esneklik, etkileycilik, kesinlik” gibi birçok üstün niteliğe sahipti. Bu gerçeği doğrulayacak en yetkili kişilerden biri, belki de birincisi, Atatürk’ün en yakın silâh ve inkılâp arkadaşı olan rahmetli İsmet İnönü (1884-1973)’dür. Kendisi de seçkin bir komutan ve devlet adamı olan İnönü’ye göre, “... Atatürk’ün büyük vasıfları vardır. Karar sahibidir, kararları açıktır ve bir defa karar verdikten sonra, onu uygulamak için kişiliği çok etkileyicidir. Mesela kumandanlıkta, bu niteliği özellikle dikkati çeker. Muharebe meydanında yürütmek istediği muharebe şeklini, tertipleri, en uzak yerde bulunan askere kadar duyurur, onun üzerinde kendi iradesini ve azmini mutlaka sirayet ettirirdi. Bu, bir kumandan için büyük niteliklerden biridir. Askerlik vasıfları hakikaten yüksektir. Her millette, her devirde yüksek vasıfta kumandan sayılır...”¹⁶ Bu konuda Amerikalı bir düşünür de şöyle diyor: “Kemal’in meslek hayatının başlangıcına askerlik hâkimdi ve hiç kuşkusuz, kendisi askerî deha sahibi idi... Askerî dehası, en iyi olarak, şu beş nitelikte tanımlanabilir: 1- Kişisel cesaret 2-Başkalarının hareketlerini önceden sezebilme yeteneği 3- Sabır (diğer bir deyişle) kendi hareketlerinin en etkili olabileceği zamanı kavrayarak seçebilme 4-Kendi amacını açığa vurmadan başka yönlerde inandırıcı biçimde aldatma hareketleri yapabilme yeteneği 5-Hasım kuvvetlerin nispi gücünü objektif bir görüşle ve doğru olarak değerlendirebilme kabiliyeti (diğer bir deyişle, gerçekçilik)... Kemal, kuvvetli inançlı, kesin kararlı ve kararsızlığa tahammülsüz bir adamdı...”¹⁷

¹⁵ Encyclopaedia Britannica, vol. 11, 1974, p. 255.

¹⁶ İpekçi, Abdi, İnönü Atatürk’ü Anlatıyor, İstanbul, Fono Matbaası, 1968, s. 35.

¹⁷ Robison, Richard D., The First Turkish Republic, 1963, Harvard University Press, p.

Bu görüşlere katılmamak, kanıtlanmış örnekler karşısında sanırım olanaksızdır. Örneğin, “gerçekçilik” niteliğini ele alalım. Ünlü Alman şairi Goethé (1749-1832) “deha için gerekli ilk ve son şey gerçeğe duyulan aşktır” diyor. Bu şair tanımlamasına karşılık, daha ziyade “aksiyon (hareket) adamı” olan Atatürk’ün görüşü ise şöyledir: “Gerçek, ne kadar acı olursa olsun, olduğu gibi benimsenmelidir”.

Bu konuda, beni her zaman etkilemiş olan üç örnek vermek isterim. İlk örnek I. Dünya Savaşı ile ilgilidir. Avustralyalı tarihçi Alan Moorehead’in tanınmış eseri Gallipoli (Gelibolu)’da şu dikkate değer görüş yer alıyor “... Çanakkale Harekâtının başlangıcı, İtilâf Devletleri bakımından seferin en acı olayıdır. Çünkü ilk çıkarma anında, bölgede, deha sahibi genç bir komutan hazır bulunuyordu. Bu komutan olmasaydı Avustralyalılar ve Yeni Zelandalılar, şüphesiz Conk Bayırını (hâkim bölgeyi) o sabah ele geçirebilirler ve muharebenin kaderini daha o zaman ve o yerde tayin edebilirlerdi...”¹⁸ Atatürk, o tarihi anın eşliğinde ortaya koyduğu ileri görüş, inisiyatif ve sorumluluğu üzerine alma gibi önderlik nitelikleri ile hiç kuşkusuz tarihî bir rol oynamıştır. Çünkü özellikle bazı batılı tarihçilere göre, İtilâf Devletlerinin Çanakkale Seferi başarıya ulaşıyorsa; Türkiye’nin parçalanması ve Boğazlar yolu ile Rusya’ya yeterli bir ikmal ve ulaştırma hattı kurulması sonucu, I. Dünya Savaşı iki yıl kısaltılabilirdi.

İkinci ve üçüncü örnekler Türk Kurtuluş Savaşı ile ilgilidir. Bu savaşta Türk Batı Cephesi Kuvvetleri, Kütahya Muharebesi sonucu Eskişehir doğusuna çekilmek zorunda kalmıştı. Beliren bu kritik durum üzerine, 18 Temmuz 1921’de muharebe alanına gelen Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa, durumu yakından inceledikten sonra, ordunun Sakarya Nehri gerisine çekilmesi emrini verdi. Bu, gerçekten cüretli bir karardı. Çünkü, esasen Kütahya yenilgisi ve Afyon, Kütahya, Eskişehir’in kaybedilmesi, ülkede moral gücü sarsmıştı. Şimdi de, Eskişehir bölgesinden Sakarya kesimine kadar 100 km. çekilmekle, geniş bir yurt parçası daha, bile bile düşmana bırakılmış oluyordu. Bunun sonucu olarak, ordunun ve halkın morali daha da bozulabilirdi. Fakat gerçekçi bir karakter taşıyan Mustafa Kemal, sorumluluğu üzerine alarak “...askerliğin icaplarına uyalım...” demiş ve bu cüretli kararı vermiştir. Aslında bu karar, içinde bulunulan duruma en uygun bir muhakemeye dayanıyordu. Nitekim Türk Kurtuluş Savaşının dönüm noktasını oluşturan Sakarya Meydan Muharebesi (25 Ağustos-13 Eylül 1921)’nin başarıyla sonuçlanması, Atatürk’ün bu cüretli kararındaki isabeti kanıtlar. Buna karşılık Atatürk’ün

¹⁸ Moorehead, Alan, Gallipoli, Hong Kong, 1975, p. 97.

Sakarya Meydan Muharebesinde verdiği örnek ise, bambaşka bir karakterdedir. Burada arazi kaybedilmemesi, bir ölüm kalım meselesidir. Bu muharebedeki tarihi kararın sonucunu, şimdi bizimle birlikte bütün dünya biliyor. Türk Kurtuluş Savaşının akışını değiştiren Türk Zaferi... Öyle tarihî bir zafer ki, bir Amerikalı kadın yazar, şu şekilde vurgulamaktan kendini alamamıştır: “Sakarya kıyılarındaki Türk Zaferi, Yakın ve Ortadoğu’nun siyasal yüzünü kökünden değiştirmiştir. Batı, 200 yıldan beri yaşlı Osmanlı İmparatorluğunu parçalıyordu. Fakat Sakarya Nehrinde Türk’ün kendisi ile karşılaşmış ve Türk’e dokunduğu an, tarihin akışı değişmiştir. Tarih bir gün, Sakarya kıyılarındaki bu pek az bilinen çarpışmanın çağımızın kesin sonuçlu muharebelerinden biri olduğunu anlayacaktır.”¹⁹

Atatürk, savaş alanlarında daima başarı kazanmış bir komutan olmasına rağmen kesinlikle söylenebilir ki, savaşı sevmemiş ve mecbur kalmadıkça istememiştir. Bu gerçek, O’nun şu sözlerinde açıklıkla yansır: “... Savaş, zarurî ve hayatî olmalıdır... Milleti savaşa götürünce, vicdanımda acı duymamalıyım. Öldüreceğiz diyenlere karşı, ölmeyeceğiz diye savaşa girebiliriz. Lâkin millet hayatı tehlikeye maruz kalmadıkça, savaş bir cinayettir...”²⁰ Bu görüşü ile Atatürk, aynı zamanda bir barış adamı olduğunu kanıtlar. Çünkü, “Ya istiklâl ya ölüm!” parolasında özünü bulan yön verici dehası ile, ulusunu özgürlük ve bağımsızlığa kavuşturduktan sonra en büyük siyasal tutkusu, barışçıl kişiliğini ön plana çıkaran “Yurtta sulh!” ilkesi olmuştur. İki dünya savaşı arasındaki siyasal çalkantılar ve saldırgan akımlar sırasında, böyle insancıl bir ilkeye bağlanmak, ancak ünlü İngiliz düşünürü Carlyle (1795-1881)’in “Kahramanlar”ına yaraşır bir davranıştır. Bununla beraber Atatürk, militarist olmadığı gibi körü körüne barışçıl da değildir. Çünkü böyle bir zihniyetin ulusu acze sürükleyebileceğine, toplumun bağımsızlık ve özgürlük gibi en kutsal varlıklarını zedeleyebileceğine inanır. O’na göre insan gibi yaşayabilmek için ulusun güçlü olması ve her şeyden önce kendi gücüne güvenmesi zorunludur. Yetiştirdiği dönem ve ortamın koşulları ve edindiği çok yönlü hayat tecrübesi, kendisinde bu inancı kökleştirmiştir.

Bu bölümü, rahmetli korgeneral ve askerî yazar Fahri Belen’in bir eserinde dikkatimi çeken yabancı kaynaklı iki örnekle vurgulamak isterim. İlk örnek, bir Rus yazarının görüşü olup Kurtuluş Savaşında, özellikle

¹⁹ Price, Clair, *The Rebirth of Turkey (Türkiye’nin Yeniden Doğuşu)*, New York, 1923, p. 189.

²⁰ Atatürk’ün *Söylev ve Demeçleri*, II (1906-1938); Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1952, s. 124.

Büyük Taarruz'da uygulanan stratejiyi niteliyor: "... Bu çok yüksek strateji, harp tarihi bilginlerinin gözlerini kamaştırmıştır. Büyük zaferler, çok kez, bir kuvvetli adamın bir çocuğu yenmesine benzer. Fakat 200.000 kişilik Yunan Ordusu, her bakımdan İngilizler tarafından desteklenmekte idi. Türk Ordusu ise, maddî kuvvetçe üstün değildi..." İkinci örnek, daha dikkate değer bir nitelik taşır; çünkü bir Yunan yazarının görüşünü yansıtır. "Onbinlerin Dönüşü" adlı eserinde yazar şöyle diyor: "İnsan şunu düşünmekten kendini alamıyor: Sanki yeni bir kuvvet, Türk Ordusunu diriltmiş, onun yiğitliğini ateşlemiş... Sanki bir adam, onlara Büyük Zaferin mukadder olduğunu aşlamıştır..." Artık hepimiz biliyoruz. Bu eserde sözü edilen "Adam", Mustafa Kemal'dir. Ne var ki bu Büyük Türk, zaferi kendisine mal edecek bencil bir yaradılıştan çok uzaktır. O'nun gurur kaynağı, bir ferdi olmakla övündüğü Türk Ordusudur, Türk Ulusudur. O'nun şu sözlerine kulak verelim: "...Her safhası ile düşünülmüş, hazırlanmış, yönetilmiş ve zafere ulaştırılmış olan bu muharebe (30 Ağustos Başkomutan Meydan Muharebesi), Türk Ordusunun, Türk subayları ve komuta heyetinin yüksek gücünü ve kahramanlığını tarihte bir daha tespit eden çok büyük bir eserdir. Bu eser, Türk Milletinin özgürlük ve bağımsızlık düşüncesinin ölmez bir anıttır. Bu eseri yaratan bir milletin çocuğu, bir ordunun başkomutanı olduğum için, ilelebet (sonsuz dek) mesut ve bahtiyarım."

Devlet Adamı Atatürk: Atatürk, uluslararası alanda, asker kişiliğinden ve askerî başarılarından çok devlet adamlığı ve özellikle köklü reformlar gerçekleştiren bir siyasî lider olarak yakın ilgi görmüş ve görmektedir. O kadar ki, batı yayın dünyasında Atatürk ve Çağdaş Türkiye ile ilgili olarak her konuda yayımlanmış kitap, makale, bildiri vb. eser sayısı, Amerika Birleşik Devletleri Kongre Kitaplığı tarafından kısa bir süre önce yayımlanan "Kemal Atatürk 100. Yıldönümü Bibliyografyası" adlı kaynağa göre, 2.000'i aşkındır. Bu eserler arasında, 35 kitap ve makale Türk yazar ve düşünürlerine aittir.

Sınırlı sayıda da olsa, okumak fırsatını bulduğum ve çoğu kendi alanında otorite teşkil eden İngilizce eserlerin büyük bir kısmı, Atatürk'ün seçkin bir devlet adamı olarak, Türkiye Cumhuriyetinin Kurucusu olduğu gerçeği üzerinde birleşiyor. Bu arada, "Kemal, hemen hemen sınırsız bir siyasal güce sahipti; fakat bu güç bakımından pek de hazırlıklı değildi; çünkü, dehası, askerî alanda idi..."²¹ veya "Kemal'in taktik yönden gizli silâhı, Büyük Nutku'nda belirtilmek istendiği gibi, yanılmaz bir ileri

²¹ Encyclopaedia Britannica, vol. 13, 1968, s. 276.

görürlük değil, fakat tükenmez bir buluculuktur..."²² gibi görüşlere de rastlanıyor. Kısmen gerçek payı bulunmakla beraber bu görüşlere katılmamız, herhalde beklenemez. Ama, yazarlara teşekkür edebilirim. Çünkü hiç değilse, bunlardan ilki Atatürk'ün *askerî dehasını* kabul etmiş; ikincisi ise, Atatürk'te tükenmez bir buluculuk niteliğinin varlığını vurgulamıştır. Hemen belirtmeliyim ki, incelediğim yabancı eserler arasında gerçeği yansıtmayan veya eksik yansıtan bu gibi görüşler fazla değildi.

Atatürk, askerî deha alanındaki yetenek ve niteliklerini siyasi dehaya dönüştürmesini bilen nadir kişilerden biridir. Bu gerçeği, üç örnekle vurgulamak isterim. İlk örneği, yine rahmetli İnönü'den alıyorum. İnönü'ye göre, "Atatürk'ün askerlik vasıfları hakikaten yüksektir. Ama siyasi vasıflarının daha büyük olduğu görülür. Bu ikisi birleşince, Atatürk'ün kişiliği müstesna bir seviyeye çıkmış oluyor..."²³ Bir batılı yazar Herman Kohn, şu dikkate değer görüştedir: "... Mustafa Kemal'de doğuştan lider olan bir kişinin üstün enerjisi ve devlet adamlığı nitelikleri vardır..." Tanınmış İngiliz tarihçisi Bernard Lewis'in görüşü ise gerçekten anlamlıdır: "... Kurtuluş Savaşında askerî harekât kazanılmıştı. Milliyetçilerin siyasal programı başarılmıştı. Bu başarı, uluslararası bir antlaşma ile de bütün dünyaca tanınmıştı. Bundan sonra ne yapılmalı idi? Mustafa Kemal'in gerçek büyüklüğü bu soruya verdiği cevapta yatar..."²⁴ Profesör Lewis, bu konuda Falih Rıfkı Atay'dan aldığı bir pasajda, Atatürk ile Enver Paşa arasında yapılan ilginç bir kıyaslamadan yararlanarak Atatürk'ün cevabını dolaylı bir şekilde belirtmiş oluyor ve şöyle diyor: "Enver'in özel vasfı cüretti; Mustafa Kemal'inki ise uzağı görüş... Mustafa Kemal 1914'te Harbiye Nazırı olmuş olsa idi, ülkeyi I. Dünya Savaşına sokmazdı. Buna karşılık 1922'de İzmir'e giren Enver olsa idi, aynı hızla geriye döner, Suriye ve Irak'a yürür ve bütün kazanılanları kaybederdi..."²⁵

Atatürk'ün uzağı görüş niteliğini iki örnekle vurgulamak isterim. Birinci örnek olarak, 1932 yılında Atatürk ile, (sonradan II. Dünya Savaşında Amerika'da savaş kahramanı olarak nitelenen) General Mac Arthur arasındaki görüşme üzerinde duracağım. Bu görüşmeyi tarihî olarak nitelersem, konuyu abarttığım sanılmamalıdır. Çünkü bu görüşme, Atatürk'ün insanı gerçekten şaşırtan sezisleri ve doğru tahminleri ile

²² Rustow, Dankwart A., Atatürk as Founder of a State, 1970.

²³ İpekçi, s. 35.

²⁴ Lewis, Bernard, The Emergence of Modern Turkey, London, Oxford University Press, 1961, s. 249.

²⁵ a.g.e., s. 249.

doludur. 1951 yılında "Caucasus" adlı bir Amerikan dergisinde yayınlanan bu görüşmeye, dergi tarafından konulan başlık "Hayret Verici Siyasal Kehanetler"dir. Atatürk şöyle diyor: "Almanya, kısa sürede büyük bir ordu meydana getirebilecek ve İngiltere ile Rusya hariç, bütün Avrupa'yı işgal edebilecek yetenektedir... Savaşın patlaması 1940-1945'ten daha sonraya kalmayacaktır. Fransa, büyük bir askerî güç oluşturma yeteneğini kaybetmiştir. İngiltere artık, Adalar'ın savunması bakımından Fransa'yı hesaba katamaz... İtalya, Mussolini'nin yönetiminde, kuşkusuz önemli ölçüde yükselmiş ve ilerlemiştir. Mussolini gelecek savaşa katılmaktan kaçınırsa; İtalya'nın dış görünüşündeki büyüklüğün yarattığı tehditten yararlanarak barış konferansı masasında ana rollerden birini oynayabilir. Ama korkarım ki İtalya'nın bugünkü şefi, bir Sezar rolü oynamanın cazibesine dayanamayacak ve İtalya'nın bir askerî güç olmaktan çok uzak olduğu gerçeğini hemen ortaya koyacaktır... Amerika tıpkı geçen savaşta olduğu gibi, tarafsız kalmayacak ve Almanya, Amerika'nın savaşa katılması sonucu yenilecektir... Eğer Avrupa devlet adamları, ulusal alandaki bencil ve ayırıcı duygularını bir kenara atmazlarsa, temel siyasal sorunu tüm Avrupa'nın yararına olmak üzere içtenlik ve kararlılık ile çözüme bağlamaya çalışmazlarsa, korkarım ki yeni bir felâketten kaçınmak imkânsız olacaktır... Bugün, medeniyeti, hatta bütün insanlığı tehdit eder şekilde, doğuda yeni bir güç ortaya çıkmıştır. Bu korkunç güç, maddî ve manevî tüm kaynaklarını bir dünya ihtilâli için seferber ettikten başka, Avrupalılar ve Amerikalılar tarafından henüz bilinmeyen siyasî yöntemler de uyguluyor... Avrupa'da patlayacak savaşta zaferi kazanacak olan, İngiltere ile Fransa veya Almanya değil, fakat Bolşevik Rusya olacaktır..."

İkinci örnek, çok tanınmış bir Alman operatörünün anıları ile ilgilidir. 1933 Üniversite Reformu sırasında Türkiye'ye gelen dünyaca ünlü bilim adamları arasında, Hitler rejiminden kaçan Profesör Nissen de vardı. Üç yıl önce ölen bu ünlü operatörün daha önceleri yayımlanan "Aydınlık Sayfalar-Karanlık Sayfalar" adını verdiği ve bir bölümünü Türkiye'ye ayırdığı anılarındaki dikkate değer görüşlerinden biri Atatürk ile ilgilidir. Profesör Nissen, "kahramanlık, cesaret, organizasyon yeteneği ve düşüncelerini uygulamada gösterdiği eşsiz enerji" dolayısıyla Atatürk'ün hayranıdır. Kendisi şöyle diyor: "I. Dünya Savaşının her zaman başarılı tek Türk generali, Bağımsızlık Savaşında Yunanlıları yenerek çare bulma sanatının en parlak örneğini veren ve bütün dünyayı hayran bırakan bir kişi olmasına rağmen, gerek giyiniş ve gerek davranışlarında gösterişten sakınıyordu... Güzel ve kültürlü bir Fransızca ile konuşuyordu ve görüntüğe göre, bundan hoşlanıyordu. Bir ara konuşmayı Almanya'daki duruma

yöneltti. Kısa ve kesin bir biçimde formüllendirdiği sorularından, bu konunun O'nu ne kadar meşgul ettiği ve Hitler'den hiç de hoşlanmadığı anlaşılıyordu. Gerçi konuşmamız sırasında bu yönde doğrudan doğruya sarf edilmiş bir sözünü hatırlamıyorsam da, sorularından ve jestlerinden diktatörler âleminin bu yeni yıldızının hayranı olmadığı belli oluyordu. Yalnız bir kez, o da konuşmamız sona ererken ve ben Nazilerin savaş niyetlerine değinerek sözlerimi bitirirken karşılık olarak, hemen hemen felsefi-psikolojik bir görüş açıklaması biçiminde, şunları söyledi: "Daha hiçbir devlet adamlığı ve askerlik başarısı göstermemiş bir adama, iktidarı topyekûn teslim etmek temel bir hatadır. Bir onbaşı, büyük bir askerî dâhi ve büyük bir stratej olduğunu kanıtlamak için her şeyi göze almaktan çekinmeyecektir." Tarihin akışı Atatürk'ü doğrulamıştır.

İnkılâpçı Atatürk: Bir batılı düşünüre göre, "gerçek devlet adamlığı, bir milleti, olduğu biçimden, olması gereken biçime dönüştürme sanatıdır."²⁶ Bu tanımlama, adeta Atatürk'ü, O'nun inkılâp ve reform anlayış ve uygulamalarını niteler. Çünkü Atatürk'e göre, "inkılâp, Türk milletini son yüzyıllarda geri bırakmış olan kurumları yıkarak yerlerine, milletin en yüksek medeniyet icaplarına uygun olarak ilerlemesini sağlayacak yeni kurumları koymuş olmaktadır."²⁷ Bu ana fikre dayanan Atatürk İnkılâbının ilk belirtileri, millî iradenin dile getirildiği ilk resmî belge olan Amasya Kararları (21/22 Haziran 1919) ile siyasal alanda görülür ve safhalara bölünmüş olarak millî bir devletin, Çağdaş Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşuna yönelir. Siyasal alandaki bu gelişmeleri, hukuk, eğitim, ekonomik, sosyal vb. alanlardaki reformların başarı ile gerçekleştirilmesi izler.

Batı kaynaklı eserlerde, Atatürk'ü artık tarihe göçmüş veya çağdaş liderlerle karşılaştıran yazar ve düşünürlere sık sık rastlanır. Bu konuda sadece iki örnek vermekle yetineceğim. Tanınmış Fransız düşünürü Duhamel'e göre, "Atatürk, yani Türklerin Atası, girişim ve umutlarının gürlütüsü ile ortalığı ayağa kaldırmadan çalıştı... İnsana şaşkınlık veren eserleri İngiliz, Fransız ya da Rus inkılâpçılarının eserlerine hiçbir bakımdan benzemez. Bunlardan hiçbiri, dile, yazıya dokunabilmeyi akıllarının ucundan bile geçirmemiştir. Ne Cromwell, ne Robespierre, ne Lenin ve ne de onu izleyenler, liderlik ettikleri ulusu bilim felsefesi, düşünce yöntemi, kısacası alınyazısını değiştirme yoluna götürmeye kalkışa-

²⁶ The New Dictionary of Thoughts, U.S.A. Standard Book Company, 1957, s. 638 (W.R.Alger).

²⁷ Nutuk III, s. 618.

bilmişlerdir. Mustafa Kemal, bunu yapan ve büyük bir başarı ile sonuca vardiran eşsiz adamdır.”²⁸ Ülkemizde, özellikle “Atatürk, Bir Milletten Yeniden Doğuşu” adlı eseri ile tanınan Lord Kinross ise şu dikkate değer görüştedir: “Kemal Atatürk’ün çağımızın yetiştirdiği en büyük adamlardan biri olduğuna dair zihnimde en ufak bir şüphe yoktur. Gerçekten Türkiye, Atatürk’ün son 10 yılında başarmış oldukları ile batının bazı milletlerini etkiledi. Ancak, bu milletlerin liderleri, Atatürk’ten çok farklı olarak demokrasinin değerini tehdit edici bir güçle kuvvetlendiler... Almanya’nın Hitler’i, hür milletini esarete götürmüştü; Atatürk ise, esaret altındaki ulusunu özgürlüğe kavuşturmuştur. İtalya’nın Mussolini’si, sivil olduğu halde başkomutanlık sevdasına düşmüştü; buna karşılık Atatürk, askerlik görevinin bittiğine inandığı anda sivil hayata geçmiştir. Gerek Hitler, gerek Mussolini, toprak kazanma hırsları ile komşularının haklarına tecavüz etmişler ve birer imparatorluk kurma sevdasına kapılmışlardır. Atatürk ise, bunun tam tersini yapmış, bir imparatorluktan bir millet çıkarmıştır...”²⁹

IV. Sonuç

Millî kurtuluş Hareketimizin Önderi ve Cumhuriyetimizin Kurucusu Atatürk, Türk Milleti için kuşkusuz ulusal bir kahramandır. Bu ölümsüz kahramanlığın temelinde, elbette, sadece muharebe meydanlarında kazandığı zaferler değil, milletini çağdaş uygar toplumlara yaraşır “bağımsız, özgür ve saygın” bir devlete kavuşturan ilke ve inkılâpları da yatar. Bu nedenle, Türk Milletinin aziz Atasına olan saygısı derindir, sevgisi engindir, bağlılığı sınırsızdır. Aramızda sekiz yıl süreli olarak kalmak suretiyle bizi yakından tanımak fırsatını bulan bir İngiliz yazarı bu konuda şöyle diyor: “Bütün ulusların büyük adamları vardır. Fakat modern Türkiye’de Atatürk’e gösterilen derin saygıya benzer bir saygının başka bir yerde bulunduğundan şüpheliyim. O, ebedî önderdir”³⁰

Bu konuda çıkarılabilecek en önemli sonuç şudur: Millî Kurtuluş Hareketi, Türk Milletinin bağrından çıkardığı eşsiz evlâdı Atatürk’ün önderliğinde başardığı ve Çağdaş Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşu ile amacına ulaştırdığı olağanüstü bir olaydır. Bu olağanüstü olaydan bir ders almamız gerekiyorsa -ki gerekir- o da şu olmalıdır: Atatürk’ün hepimize kutsal emaneti olan Türkiye Cumhuriyetini “övnerek, çalışarak, güvenerek” yüceltmek ve Ulu Önderimizin daima özlemini duyduğu çağdaş

²⁸ Çağlar Boyunca 100 Büyük İnsan (Çeviri), İstanbul, Fono Matbaası, 1971. s. 794.

²⁹ Kinross, s. 3 ve 14.

³⁰ Hotham, David, The Turks, London, 1972, s. 21.

medeniyet seviyesine ulaştırmak. Ancak böylece 10 Kasım'lara gerçekçi bir anlam kazandırmış oluruz.

Ulusumuz için dayanılması zor acı bir gerçek olmakla beraber bir 10 Kasım günü Atatürk de, her insan gibi öldü. Fakat, sadece milleti üzerinde değil, uluslararası alanda da eşine az rastlanır derin bir yankı yaratarak ve silinmez bir etki bırakarak...

Aziz milletin hayatından parlak bir yıldız olarak kayıp geçen, fakat eserleri ile daima yaşayacak olan Atatürk'ün fanî varlığından uzak kalmanın tesellisini, ancak onun şu sözlerinde bulmaya çalışmalıyız: "İki Mustafa Kemal vardır: Biri ben, et ve kemik, geçici Mustafa Kemal... İkinci Mustafa Kemal, onu ben kelimesi ile ifade edemem. O, ben değil, bizdir. O, memleketin her köşesinde yeni fikir, yeni hayat ve büyük ülkü için uğraşan aydın ve savaşçı bir topluluktur. Ben onların rüyasını temsil ediyorum. Benim teşebbüslerim, onların özlemini çektikleri şeyleri tatmin içindir. O Mustafa Kemal sizsiniz, hepinizsiniz. Geçici olmayan, yaşaması ve başarması gereken Mustafa Kemal odur."³¹

ATATÜRK AS A LEADER OF THE NATIONAL LIBERATION MOVEMENT

(Summary)

This article is concerned with Atatürk's leadership in the national liberation movement. It explains the causes of the War of Turkish Independence, its course and Atatürk's role in its victorious conclusion.

³¹ Kocatürk, Utkan, Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, Ankara, 1969, s. 342.

